

široki krug pouzdanika i suradnika iz redova različitih slovenskih ideoloških struja, koji su ga doveli i do pijedestala vodećega južnoslavenskog političara u Habsburškoj Monarhiji. Uspjelo mu je izaći i izvan slovenskih okvira, pa je na svoju stranu pridobio i solidan broj političkih aktera iz banske Hrvatske, Dalmacije, Istre te Bosne i Hercegovine.

Ovom se knjigom Rahten potvrdio kao jedan od prvorazrednih poznavatelja političke povijesti kasnoga razdoblja Habsburške Monarhije. Temeljitom analizom brojnoga arhivskoga gradiva i teško prohodne literature uspješno je rekonstruirao posljednju fazu raspadanja Austro-Ugarske u kontekstu slovenske politike. Pritom je ponudio ocjenu koja se ne zadovoljava prepričavanjem starih interpretacija. Hrvatskim će čitateljima upasti u oči odličan uvid u hrvatske teme: poznavanje odnosa u emigraciji, razumijevanje raznovrsnih političkih struja u Hrvatskom saboru i uočavanje razlika u nastupu hrvatskih političara iz upravno različitih zemalja, što upućuje na motive dezintegracije Monarhije ne toliko vidljive kao u slučaju slovenskih zemalja i tamošnjih političara. U tom se smislu može zaključiti da je Rahten vrsno komparirao političko ponašanje dvaju susjednih naroda pokazujući kako su se držali njihovi politički predstavnici u međusobnim odnosima ili prema trećoj strani. Povijesna stvarnost potvrđuje više nijansi u rasponu od prisne suradnje do (ne) prikrivene sumnjičavosti. Uostalom, ova knjiga dosta svjetla baca i na nimalo nježne sukobe među najistaknutijim prvacima slovenske politike, koji potvrđuju nezaobilaznu razinu fragmentiranosti kod svih sudionika političkoga života, ali i stvarnu snagu pojedinih političara i njihovih koncepcija.

Stjepan Matković

Tomislav Jonjić, *Ivo Pilar – pisac, političar, ideolog (1898. – 1918.)* (Zagreb: AGM, 2020), 899 str.

Najnovije djelo Tomislava Jonjića bavi se kritičkim proučavanjem Ive Pilara, jedne od svestranijih figura hrvatske i bosanskohercegovačke političke scene u posljednjoj fazi Habsburške Monarhije. Riječ je o voluminoznom tekstu podijeljenom u sedamnaest poglavlja i opremljenom nizom ilustrativnih priloga, koji je utemeljen na dijelu autorove doktorske disertacije. U tezi je obrađen cjelokupni Pilarov životni put (1874. – 1933.), pa je na taj način s transdisciplinarnoga polazišta sagledana njegova uloga u dvama imperijalnim sustavima različitih rokova trajanja, obujma i dosega. Za ovu je izdavačku priliku autor skratio vremenski opseg njegova djelovanja, opravdano se koncentrirajući na

rekonstrukciju Pilarovih misli, ideja i djelovanja do raspada Austro-Ugarske i osnivanja troimene kraljevine jugoslavenskoga sadržaja. Djelo je ishod gustoga istraživanja razasutoga gradiva i brojne literature. Među proučenim izvorima do izražaja dolazi Pilarova ostavština i njegova bogata korespondencija s nizom poznatih imena. Kod opsežne literature vrijedno je istaknuti da je autoru malokoji naslov promaknuo. Korisnim se pokazuje njegova potreba da kritički pristupi čitanju starije i novije literature, pa čitatelj može, napose u uvodnim dijelovima i pojedinim bilješkama, vidjeti odnos prema piscima koji su tendenciozno pristupali ocjenjivanju Pilara, od kojih se neki nisu ustručavali ni od demonizirajućih postupaka i drugih neprimjerenih manira, ili pak onima koji su mu bili skloniji, ali su pogriješili u iznošenju određenih činjenica i(li) pogrešno zaključivali o pojedinim temama zbog metodoloških propusta, a dobrim dijelom zbog istraživačke lijenosti.

Autor u monografiji ponajprije pokazuje zbog čega je Pilar bio vrijedan intenzivnoga proučavanja: pisac programatskih tekstova o secesiji („ideolog moderne“) i promicatelj modernih kulturno-umjetničkih pogleda u razdoblju intelektualnih previranja u Europi na jugu Monarhije, ambiciozni pravnik, angažirani javni radnik u Sarajevu i pionir političko-stranačkoga organiziranja Hrvata u Bosni i Hercegovini, nositelj otpora težnjama srpskoga nacionalizma („svespstva“), aktivistički zagovaratelj austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine, neizbježni sudionik ideoloških sukoba u hrvatskom dijelu javne scene u Bosni i Hercegovini (konfrontacija sa sarajevskim nadbiskupom i onim pojedincima s druge strane barikada koji su ga doživljavali kao „kuferasa“) i sustavni promicatelj rješavanja južnoslavenskoga pitanja u duhu poboljšanoga statusa Hrvata unutar Habsburške Monarhije. U skladu s naslovom djela, Jonjić je iscrpno rasvijetlio Pilarov životopis, pokazujući najprije utjecaje građansko-liberalnoga tipa obiteljske sredine u njegovu sazrijevanju i studiranja u austrijskoj metropoli, koji su ga napajali novim estetskim idealima na vrelima bečkoga *fin de sièclea*. Po mom skromnom sudu, iznimno je vrijedno tumačenje Pilarova dolaska i prilagodbe u Bosni i Hercegovini, koje ukazuje na kompleksnost djelovanja doseljenika na tom okupiranom području, gdje su se na razvalinama osmanskoga sustava sučeljavale različite baštine i suvremeni interesi kako pripadnika domaćega stanovništva i nositelja dualističkoga poretka Monarhije tako i inozemnih čimbenika. Autor rekonstruira Pilarov boravak u Sarajevu i Tuzli, koji ne obilježava samo uglavnom monotona pravosudna i odvjetnička karijera u funkciji zadovoljavanja obiteljske egzistencije, nego i intenzivno uključivanje u javni život kroz lokalne kulturne ustanove i osnivanje Hrvatske narodne zajednice kao eksponenta političkih i drugih interesa bosanskohercegovačkih Hrvata. Istraživanje kompleksa Bosne i Hercegovine nudi uvid u vjerske podjele, agrarno pitanje, izgradnju građanskoga

društva i nadmetanje između austrijskih i mađarskih predstavnika državnih ustanova ili privatnih firmi u zauzimanju strateškoga vodstva u okupiranim, poslije anektiranim zemljama. Sve to upućuje na kombinaciju pristupa monarhijskih vlasti s elementima kolonizacijske politike i njezine kulturne misije ovladavanja zauzetim prostorom. Osobito se bitnim mogu držati dijelovi teksta koji obrađuju kašnjenje hrvatske emancipacije u Bosni i Hercegovini i pokušaj uspostave pouzdanijih veza s muslimanskom sastavnicom, od koje se očekivalo da bude saveznicom katoličkih Hrvata da bi se izvojevali zajednički interesi unutar Austro-Ugarske. Pilar se na toj kompleksnoj sceni pojavljuje kao liberal progresivnih nagnuća, koja su ga ubrzo uvela u neizbježni sukob s dijelom katoličke hijerarhije, čiji je utjecaj nezaobilazan, ali ne i ključan za određivanje političkih usmjerenja i snalaženje u vrtlozima monarhijske politike. Naprednjački svjetonazor otvara mu oči o načinima prevladavanja gospodarsko-socijalnoga zaostajanja, zaobilaženja tradicijskih prepreka i kulturne izoliranosti zemlje, koja je po površini i napućenosti bila usporediva s mnogim drugim zemljama Monarhije. S druge strane, kako tadašnji liberali u pravilu nisu bili anacionalni, tako se i Pilar sve jasnije određivao kao Hrvat, što mu je omogućivalo da u određenim trenucima izbjegne sukobe s onim pripadnicima visokoga klera koji su držali do isticanja hrvatskoga identiteta. Zbog toga je bio spreman izaći iz sklopa svjetonazorske uvjetovanosti i pragmatično se prilagoditi stvarnosti, sa sviješću da su i druge poluge moći bitne za određivanje hrvatskoga položaja. Sličan pristup imao je i u odnosu na starčevićansko pravaštvo. Makar se u mnogočemu na razini političke doktrine i prakse nije s pravašima slagao, iz taktičkih je razloga pristao s njima surađivati, misleći da u upravljanju kriznom situacijom može sudjelovati samo ako uza se ima relevantne saveznike. Sve u svemu, autor drži da Pilarova ideološka pozicija odražava političara kojega definira otklon od jugoslavenskih, „srbohrvatskih” i klerikalnih elemenata, a istodobno je obilježen tvrdim uvjerenjem da je u postojećim okolnostima „jedna srednjoeuropsko-sredozemna ‘veledržava’ najbolji jamac okupljanja i prosperiteta Hrvatske”.

U takvim okolnostima do izražaja dolazi od 1906. Pilarov nemali udio u stvaranju Hrvatske narodne zajednice, koja je u prijelomnim vremenima aneksije, uvođenja ustavnosti i otvaranja Bosanskohercegovačkoga sabora pokazala znakove hrvatske vitalnosti u Bosni i Hercegovini. S druge strane otvorena je unutarhrvatska borba za vodstvo te organizacije, s popudbinom bolnih raskola koji, unatoč formalnim pomirenjima, nisu više nikad stvarno otklonjeni. Taj aspekt suživljavanja s političkim organiziranjem doista pruža dodatnu vrijednost čitatelju jer se dobiva mnogo više od prepričavanja Pilarova angažmana. Tako se puno saznaje o prvim imenima hrvatske politike u Bosni i Hercegovini poput „bosanskih sinova” Nikole Mandića i Joze Sunarića,

čije biografije još uvijek nisu napisane premda je i iz prijašnjih historiografskih prinosa postalo jasno da su bili nezaobilazni „igrači” i nositelji svojevrsnoga političkog duopola čije su strategije djelovanja i razumijevanje glavnih tokova javnih i tajnih politika bosanskohercegovačkih Hrvata vrijedni povjesničarske pozornosti. Upravo Jonjićeva knjiga, na primjeru Pilara i drugih aktera toga doba, zorno pokazuje koliko je bitno poznavati slojevitost političkih ličnosti koje su, određene svojim utvrđenim značajkama, interesima i ideološkim uvjerenjima, povlačile poteze i s dugotrajnim posljedicama.

Zbog načina na koji je prikazana Pilarova „bosanska” etapa djelovanja može se uvidjeti da je riječ o autorovu naporu da što dublje pronikne u pore hrvatskoga tkiva u Bosni i Hercegovini i da se razložno, u skladu s povijesnim okolnostima, povežu ključna obilježja tamošnjih zbivanja s onima u središnjem dijelu hrvatskih zemalja, banskoj Hrvatskoj s visokom razinom autonomije, zatim i u Dalmaciji, ali i sa središtima Dvojne Monarhije, koja su diktirala tempo političkih i drugih, poglavito gospodarskih kretanja. U tom se kontekstu Pilar pojavljuje i razvija kao relevantan sudionik događaja koji svjedoče o heterogenosti hrvatske politike u određivanju načina preuzimanja modernih tekovina, nacionalnoga samodefiniranja, shvaćanja prioriteta javnih interesa, pozicioniranja u odnosima unutar Austro-Ugarske i recepcije šire europske politike obilježene sukobima velesila s jasnim elementima imperijalnih ambicija. Na tom tragu autor obilno pokazuje Pilarove prinose, nepristrano ističući njegove uspjehe i promašaje. Uspostava veza s visokim krugovima u Beču – audijencije kod vladara, susreti s ministrima, kontakti s visokim časnicima, novinarima i gospodarstvenicima – pokazuje prodornost, ali i tankoću uspostavljenih spona koje u epilogu upućuju na rubnu ulogu ne samo Pilara, nego i čitave hrvatske sastavnice sklone održavanju Monarhije na kraju Prvoga svjetskog rata. Aneksija Bosne i Hercegovine išla je u prilog Pilarovim nastojanjima, ali ono što je slijedilo nije ostvarilo njegove nade za povoljnije rješavanje hrvatskoga statusa. Vrhunac probečke orijentacije pojavljuje se u zamahu Prvoga svjetskog rata, kad Pilar pod pseudonimima objavljuje djela *Svjetski rat i Hrvati* te kapitalno *Južnoslavensko pitanje* (izvorno na njemačkom jeziku), u kojima iznosi povijesno-geopolitička shvaćanja i izvodi zaključke o potrebi rješavanja navedenoga pitanja u sklopu Monarhije kao jamstva hrvatske integriranosti i spojnice sa zapadnim svijetom. Jonjić upozorava na to da se radi o raspravama koje nisu plod znanstvenoga istraživanja, nego su smišljene kao politički kompendij za one koji ne poznaju hrvatski položaj u regionalnom okruženju. One zaslužuju pozornost jer se koriste dotad slabo primijenjenim „multidisciplinarnim pristupom” (kombiniranje pogleda na povijest i suvremenu politiku s promišljanjima u antropološkom, sociološkom, geopolitičkom i pravnom ključu) i pokušavaju „hladno i racionalno” objasniti izvanhrvat-

skim krugovima što je u hrvatskom slučaju značilo primijeniti nacionalno pitanje. Pilar tijekom rata izranja kao poluskriveni politički agitator – tomu u prilog ide i njegova vojna služba – koji nastoji intelektualnim putem suzbiti akcije pripadnika jugoslavenskoga pokreta. Pritom je njegova produkcija bila neobično bogata. Jonjić mu pripisuje autorstvo više dokumenata koji su služili rješavanju južnoslavenskoga pitanja u Monarhiji u korist hrvatskih interesa, kako ih je Pilar sagledavao.

Nesumnjivo, ovo djelo potvrđuje da je Pilar spadao među dalekovidnije analitičare. Shvativši da će odgađanje rješavanja južnoslavenskoga pitanja i teško premostive međunacionalne napetosti utjecati na raspad Habsburške Monarhije, otvarao je prostor za nove izazove, ali i za prijetnju pogoršavanja hrvatskoga položaja. U tom smislu knjiga o Pilaru nastoji pokazati kakav je bio hrvatski položaj unutar Austro-Ugarske, u čemu su bile njegove slabosti, ali i prednosti u odnosu na realne odnose snaga. S gledišta glavnih političkih smjernica, autor na kritički način osobito pristupa jugoslavenskom nacionalizmu, držeći da je riječ o konstrukciji političkih aktivista koji su, kao opONENTI Pilarovih stajališta, za potrebe mobiliziranja svojih pristaša rabili više neprihvatljivih metoda poput ignoriranja prava Hrvata na samostalnost i na izražavanje vlastitih nacionalnih interesa, favoriziranja slike o pijemontstvu srpstva, afirmiranja ideologija s rasnim premisama i zagovaranja rata kao jedinoga načina rješavanja sporova. Može se pretpostaviti da taj dio knjige ima potencijal za poticanje historiografske rasprave. Neki će čitatelji, ne ulazeći u to jesu li dobronamjerni ili zlobni, ideološki opterećeni ili rasterećeni, tvrditi da se mora oštrije lučiti razlika između prijašnjih nositelja jugoslavenske misli okupljenih oko đakovačkoga biskupa s njegovim pomagačima i zastupnika jugoslavenskoga integrativnog nacionalizma, koji polaze od suvišnosti hrvatske nacionalne svijesti. Pritom se može obuhvatiti razlika između onih koji su prije 1918. vidjeli jugoslavensku tvorbu kao interesnu zajednicu već izgrađenih naroda i onih koji su pred sobom imali sliku Jugoslavije u kojoj više neće biti „plemenskih podjela”, ili pak između onih koji će stjecajem ratnih kretanja i njihova ishoda prihvatiti prvu Jugoslaviju i onih, znatno malobrojnijih, koji su se još otprije za nju borili. Vjerojatno će poticaj raspravi biti i ocjena Stadlerove političke djelatnosti u kontekstu oscilirajućih odnosa između vrhbosanskoga nadbiskupa i Pilara, koju je autor, po mom sudu, nastojao uravnotežiti, pristupajući problemu usporedbom tih različitih svjetonazora i koncepcija te propitkivanjem uloge crkvene hijerarhije u usmjeravanju političkih pravaca.

Na kraju možemo zaključiti da je riječ o knjizi koja nadmašuje svoj naslov. Ona nije samo politička biografija. Uzimajući u obzir mišljenja i djelovanja niza čimbenika koji su bitni za ovu temu, autoru je uspjelo usredotočiti se na Pilarove individualne dosege i povezati ih s kroničnom nestabilnošću hrvat-

skoga položaja, koji je doveo do toga da se većina političkih djelatnika, bez obzira na njihove orijentacije, na kraju jedne epohe smatrala gubitnicima. U takvu kompleksnom odnosu dobiven je pouzdan odgovor o određivanju Pila-rova mjesta u javnoj memoriji. Pokazalo se da je proučavanje istaknutih ljudi koristan posao u svladavanju povijesnih meandara.

Stjepan Matković

Mislav Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji 1895. – 1914.* (Jastrebar-sko: Naklada Slap, 2020), 234 str.

Knjiga dr. Mislava Gabelice bavi se temom koja dosad nije sustavnije obrađena u historiografiji. Unatoč tomu što su mnogi povjesničari pisali o povijesti pravaštva kao jednoj od bitnih nacionalnih ideologija sa snažnim utjecajem na kretanja u hrvatskom društvu druge polovine XIX. i početka XX. stoljeća, niz je pitanja o načinima njezine primjene u praksi ostao bez odgovora ili je tek djelomično otvoren. U tom je smislu osobito nedovoljno analizirana pojava i razvoj pravaških organizacija u pojedinim dijelovima banske Hrvatske za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Zbog toga je predmet istraživanja posvećen povijesti Stranke prava i njezinih glavnih pristaša na mikrorazini područja Požeške županije bio opravdan. Gabeličina knjiga analizira razdoblje od 1895. do izbijanja Prvoga svjetskog rata, odnosno u njoj se obrađuje vrijeme od prve jače afirmacije pravaštva u Požeškoj županiji do pojave Velikoga rata, koji je označio prisilan zastoj u čitavom političko-stranačkom životu tadašnje Hrvatske.

U uvodnom je dijelu Gabelica objasnio kako vidi postanak pravaške ideje u izvedbi Ante Starčevića i Eugena Kvaternika te kritički prikazuje na koji ju je način hrvatska historiografija tumačila u nizu priloga, napose pretresajući one ocjene koje su u prvi plan stavljale potrebu osude hrvatskoga nacionalizma. Pritom je ponudio i neke originalne poglede o ključnim kategorijama kao što su recepcija hrvatskoga državnog prava, odnos osnivača Stranke prava prema povijesnom i prirodnom pravu, način političkoga taktiziranja i utjecaj sve izraženijih teorija biološke sociologije na određivanje nacionalnih identiteta u kontekstu idejnih gibanja u XIX. stoljeću. Autor je vrlo pregledno i na koristan način opisao sustav i značenje županija u upravnoj shemi nagodbene Hrvatske, prikazao sastav crkvene jurisdikcije radi pouzdanijega praćenja utjecaja Katoličke i Pravoslavne crkve te, sabirući iz službenih statistika podatke koji